

др Боривоје Шундерић,
доцент Правног факултета у Београду

НЕКОЛИКО ОПШТИХ НАПОМЕНА О ОСТВАРИВАЊУ ПРАВА НА РАД

I

Израсло кроз борбу радника у XIX веку(1) као резултат политичког захтева радничке класе „који је вукао корене из тежње и борбе за решавање социјалних и економских проблема, беде и незапослености(2), право на рад данас представља једно од основних права човека које највећи број држава у савременом свету зајемчује као формално право.

Идеја права на рад налази своје правно уобличење(3) и почетке своје реализације отварањем националних радионица за време фебруарске револуције у Француској 1848. године(4), што уједно представља и први покушај у историји реализације једног социјалног програма створеног под утицајем доктрине социјалутопизма(5). Устави многих капиталистичких земаља који су донети после другог светског рата садрже одредбе о праву на рад које се „у крајњој линији свде на обезбеђење запослења“.

Право на рад у буржоаској теорији се своди на слободу рада(6), а његова реализација треба да се обезбеђује применом политике пуње запослености. Остваривање права на рад било би могуће, према неким схватањима, ако би држава својим посредовањем успела да на делу оствари политику пуног запошљавања, а то значи да сваки грађанин који жели да ради може конкретно остварити слободу рада, закључивањем са послодавцем, на основу његовог избора, уговор о раду(7).

Међутим ако право својом снагом не настоји да осигура радничку стабилност запослења на основу једнаког права рада, онда и слобода рада, истичу неки теоретичари, не представља ништа друго него обману(8).

(1) G. H. Camerlynck, Gerard Lyon — Gaen, *Droit du travail* Paris 1978, p. 15; Michel Despax, *Le droit du travail*, Paris, 1977, p. 28.

(2) Р. Пешић, *Радно право*, Београд, 1966. стр. 112.

(3) Види више о развоју идеја права на рад код: Н. Тинтић, *Право на рад*, „Наша законитост“ бр. 8—9/1953; Р. Пешић, *Радно право*, *op. cit.*, стр. 112—120; А. Балтић, М. Деспотовић, *Основи радног права Југославије са социјологијом рада*, Београд, 1978. стр. 142—152; Н. Тинтић, *Радно и социјално право*, књ. 1. Н. Новине Загреб, 1969, стр. 65—80; В. Брајић, *Право на рад*, „Анали Правног факултета у Београду“, бр. 1—3/1973; А. Паравина, *Начело права на рад*, „Правни живот“ бр. 12/1979; П. Раденовић, *Неки проблеми (не) запослености у савременим условима рада*, *Социологија рада* (група аутора), Београд 1973, стр. 519—562; М. Деспотовић, *Право на рад*, док. дисертација, Београд 1955.

(4) Доношењем Декрета од 25. II 1848.

(5) G. H. Camerlynck Gerard Lyon Caen, *op. cit.*, p. 7.

(6) В. Брајић, *op. cit.*

(7) М. Despax, *op. cit.*, p. 28; J. Villain, *Le droit du travail*, „Rev. de l' act populaire“, 1964. p. 64.

(8) G. H. Camerlynck, Gerard Lyon — *op. cit.*, p. 50; M. Despax, *op. cit.*, p. 28.

Право на рад у капиталистичком систему је обична декларација, оно као „апстрактно“ право не може бити признато у односу на одређеног послодавца који би у овом случају био дужник запослења (*débitier d'emploi*) јер би то значило угрожавање његове слободе рада(9). Ову мисао Маркс је још средином 19. века изразио следећим речима: „Право на рад је у буржоаском смислу бесмислица, једна побожна жеља, али иза права на рад стоји власт над капиталом(10). Велики број запослених у привреди капиталистичких земаља није резултат остваривања права на рад, тј. његове економије, правне и морално-политичке гаранције, већ резултат економских потреба за радном снагом(11). Остваривање права на рад подразумева рад ослобођен експлоатације, а рад под економском принудом не значи остваривање права на рад, него негацију права на рад(12).

С друге стране у савременим буржоаским друштвима предузимају се многобројне мере за остваривање политике пуне запослености све у циљу обезбеђења економске и политичке стабилности друштва и очувања постојећег система(13).

II

Према уставима и законодавству социјалистичких земаља право на рад се одређује као зајемчено добијање рада уз награду која одговара количини и каквоћи уложеног рада.

У уставима и законодавствима ових земаља утврђују се гаранције које стварају реалне могућности за практично остваривање права на рад сваког за рад способног човека(14). Но, правни системи ових земаља садрже и одредбе о дужности рада према којима је свако, ко је способан за рад, дужан учествовати у стварању средстава неопходних за његов живот и за благостање друштва. У овим земљама је развијен социјалистички принцип „свеопштости рада“ који значи забрану експлоатације човека од стране човека, тј. гаранцију слободе од експлоатације(15). Принцип „свеопштости рада“ посматран са правног становишта изражава и обухвата норму радног права које регулишу следеће: 1) обавезност рада за грађане; које 2) гарантују им право на рад и 3) гарантују реално запошљавање(16). Овај принцип изражава дијалек-

(9) М. Despraх, *op. cit.*, p. 28; H. Blaise, *Les garanties juridiques du droit travail* — Међународни конгрес за управно право, Хамбург 1962.

(10) К. Маркс — Ф. Енгелс, *Изabrана дела*, том 1, Београд стр. 119.

(11) П. Гаденовић, *Карактер и садржина права на рад у социјализму са посебним освртом на СССР*, „Анали П. Ф. Б“ бр. 3—4/1968. године.

(12) Б. Благојевић, Самоуправни радни односи у Југославији, Београд, 1981. године, стр. 28.

(13) В. Брајић, *Радно право*, Београд 1983, стр. 92.

(14) За потврду овог става наводимо примера ради чл. 24. Устава ДР Немачке од 1968, у чијем ставу 3 стоји: „Да се право на рад зајемчује социјалистичком својиним средстава за производњу; социјалистичким планирањем и руковођењем друштвеним процесом репродукције; сталним и планским порастом социјалистичких производних снага и продуктивности рада; доследним спровођењем научно-техничке револуције; сталним образовањем и усавршавањем грађана и јединственим социјалистичким радним правом. Сличне одредбе о факторима који обезбеђују право на рад садржи и чл. 68. ст. 2. Устав НР Пољске од 22 јула 1957. са допунама од 16. II 1976. објављен у „Савременое полское право“ № 3/4 и др. Устави земаља социјалистичке заједнице.

(15) Вид. Е. I. Kozlovoj и В. S. Sevyova, *Sovetskoe gosudarstvennoe pravo*, Moskva 1978. str. 167; А. D. Zajkin, *Sovetskoe trudovoe pravo*, Moskva, 1979, str. 54—57; N. T. Aleksandrov, *Sovetskoe trudovoe pravo*, Moskva 1959. str. 53—55; V. K. Miranov, *Trudovoe pravo* (evropejskih socijalističkih stran) Moskva 1963, str. 16—19.

(16) А. D. Zajkin, *op. cit.*, str. 52.

тичко јединство ове три групе норми. Право на рад и обавеза рада су појмови који су повезани међу собом, али то не значи да су идентични(17). Право на рад се јавља као објективна претпоставка остваривања дужности рада, јер би у противном дужност рада имала формалан карактер(18). Обавезност рада не противречи слободи рада, насупрот схватањима у буржоаској теорији која истичу да она представља ограничење слободе рада. Ово се објашњава, с једне стране, тиме да циљ социјалистичке револуције није био у ослобођењу човека од рада, већ у ослобођењу рада од експлоатације и, с друге стране, у постепеном прерастању рада у праву животну потребу за рад способног човека(19).

Оно што се посебно истиче да представља предност социјализма у односу на капитализам, у сфери остваривања права на рад, јесте да социјалистичка организација рада гарантује сваком грађанину не само слободу од експлоатације него и слободу од незапослености(20). Принцип права на рад гарантује се и заштитом од неоснованог одбијања пријема на рад(21) и од незаконитог отпуштања радника и службеника, као и бригом државе о запошљавању категорија радника којима је нужна помоћ (младих, лицима са умањеном радном способношћу и др.(22). Међутим, када је у питању буржоаско друштво, онда се истиче да се незапосленост у капитализму у условима научно-техничке револуције неминовно увећава и да као „Дамоклов мач“ виси над сваким радником(23).

Произлази да су земље „социјалистичке заједнице“ ликвидирале незапосленост а самим тиме и решиле проблеме остваривања права на рад. Свакако, ако би се право на рад поистоветило са добијањем запослења, онда би се овакви теоретски и политички ставови могли и прихватити. Но, право на рад се, међутим, не може свести само на добијање запослења. Оно обухвата и слободу рада, управљање радом и др. елементе, што наведеним ставовима даје сасвим друкчије значење.

III

Право на рад у Југославији зајамчено је у члану 159. Устава СФРЈ од 1974. године. Устав Југославије не садржи одредбе о дужности рада, већ он зајемчује слободу рада(24). Слобода рада подразумева да свако слободно бира своје занимање и запослење. Обезбеђењу слободе запошљања доприноси Уставом утврђено начело према којем у сваком грађанину под једнаким условима доступно свако радно место и функција у друштву(25). Грађанин Југославије није обавезан да ради а принудан рад је изричито забрањен(26).

(17) О. В. Mironov, *Osnovnye principy sovetskogo trudovogo prava*, Moskva, 1977, str. 82.

(18) А. Е. Pašerstnik, *Pravo na trud*, str. 30.

(19) О. В. Mironov, *op. cit.*, Moskva 1977. str. 83.

(20) О. В. Mironov, *ibid.*, str. 84.

(21) А. Д. Zajkin, *op. cit.*, str. 55.

(22) Вид. чл. 9. *Osnova zakonodateljstva o trude SSSR*, „Normativny akty o trude“, Москва, 1973. стр. 9.

(23) А. Д. Zajkin, *op. cit.*, str. 55.

(24) Вид. ст. 1 чл. 160 Устава СФРЈ.

(25) Вид. стр. 3, чл. 160, Устава СФРЈ.

(26) Вид. стр. 4, чл. 160, Устава СФРЈ.

Експлоатација туђег рада се забрањује нормом која одређује да једино рад и резултати рада одређују материјални и друштвени положај човека и да нико не може стицати ни непосредно ни посредно материјалне и друге користи на основу експлоатације туђег рада(27). Овај уставни принцип учвршћује се и одредбом која прописује да грађанин који неће да ради а способан је за рад, не ужива права и заштиту која припада на основу рада(28). Као што је истакнуто у праву Југославије обавеза рада, која у основи значи забрану експлоатације(29), није изричито прописана, али из одређених одредби Устава произлази да се само на основу сопственог рада могу стицати средства за живот, чиме се изражава неопходност рада.

Право на рад у Југославији не своди се само на запослење, које се остварује заснивањем радног односа. Треба истаћи да се ово право остварује у условима друштвене својине и самоуправљања које му даје један нов квалитет. Заснивање радног односа у условима друштвене својине и самоуправљања не представља само начин спајања радника са средствима за рад и облик удруживања рада радника у друштвени процес рада, него и основ за учешће радног човека у изградњи новог социјалистичког самоуправног друштва(30). Нема самоуправљања без остваривања права на рад, јер како каже проф. Ј. Борђевић, оно претпоставља активност и рад у складу са нормом „ко ради, тај и самоуправља“ (31). Према томе у условима друштвене својине и самоуправљања радник тек заснивањем радног односа стиче право на самоуправљање(32), и тако право на рад постаје нужан елемент самоуправног система(33). Право на рад у условима друштвене својине и самоуправљања не своди се, као што смо већ истакли, само на запошлење, већ му „самоуправљање даје једну пунију садржину“, тј. оно његовог носиоца „враћа из отуђења“ и чини да учешће у процесу производње губи карактер рада као робе(34). Право на самоуправљање као један од елемената радног односа значи „да сваки радни човек равноправно са другим радним људима, одлучује о свом раду, о сопственим и заједничким интересима и о умеровању друштвеног развоја, остварује власт и управља другим друштвеним пословима(35). Дакле, самоуправљање је то, које утиче да процес остваривања рада буде хуман, слободан и стабилан процес, који не може бити прекинут услед организационих и технолошких разлога, већ само у случајевима предвиђеним у закону. То значи да на садашњем степену нашег развоја постоји могућност да се раднику који је већ у радном односу гарантује сталност рада, али се не може гарантовати

(27) Вид. стр. 1 и 2 чл. 11 Устава СФРЈ.

(28) Вид. стр. 6 чл. 159. Устава СФРЈ.

(29) В. Брајић, *op. cit.*, стр. 91.

(30) А. Балтић, *Уставно начело у области рада и међусобних односа у удруженом раду*, „Архив за правне и друштвене науке“ бр. 1—2/1976 године.

(31) Ј. Борђевић, *Уставно право*, Београд 1975. стр. 362.

(32) Тако проф. Р. Куовски истиче да се „право на самоуправљање остварује тек радом у радној организацији и да радни односи чине везу на основу које радници стичу право на самоуправљање“ — види чланак, *Право на рад у југословенском самоуправном систему*, „Архив за правне и друштвене науке“ бр. 1/1971, исто мишљење износи и проф. А. Балтић у раду, *Радни односи у систему самоуправљања*, „Архив за правне и друштвене науке“ бр. 1/1971.

(33) Вид. М. Деспотовић, *Право на рад и радничко самоуправљање*, „Архив за правне и друштвене науке“ бр. 2—3/1957; Н. Тинтић, *Право на рад у увјетима радничког самоуправљања*, „Архив за правне и друштвене науке“ бр. 2—3/1957.

(34) М. Деспотовић, *op. cit.*, Ј. Борђевић, *Слобода и одговорности човека у самоуправљању*, „Марксистичка мисао“ бр. 4/1979.

(35) Вид. Начело II, тач. 3 ст. 3 Устава СФРЈ.

одједанпут запошљење што значи да је право на рад још увек програмско начело, а никако субјективно право грађанина(36).

IV

Данас у свету се не постављају проблеми у вези са правним гарантовањем права на рад, јер њих може решити свака држава, тако што ће нормама зајемчити сваком право на запошљење, али се постављају проблеми како створити, у првом реду друштвено-економске и социјалне услове, за његову реализацију у стварности. За права човека су од битне важности материјална и друга средства за њихово остваривање, јер „права сама за себе, ма како била формулисана — ако нису обезбеђена средства, путеви и начин њиховог остваривања битно не мењају положај човека у друштвеним односима(37). То значи да је и „запослење гарантовано грађанину само у друштву у коме је проглашено право на рад и ако је оно не само законским већ материјалним односима обезбеђено“(38).

Остваривање права на рад представља један врло сложен процес, који подразумева постојање класних, друштвених, економских и правних услова у једном друштву. Услови за остваривање права на рад су многобројни и врло комплексни али се могу остварити у социјалистичкој држави коју карактерише власт радничке класе, прелажење приватне својине у друштвену и релативно висок степен економског развоја(39). Погрешно би било извести закључак да социјализам сам по себи аутоматски обезбеђује право на рад, јер то би значило губљење из вида чињенице да „свака социјалистичка земља није једно утопијско и аутархијско острво, већ историјски, временски и просторно одређена стварност у којој су условљени сви принципи друштва и захтеви човјека. Од ове реалне институције, зависи и степен остваривања права на рад“(40).

Право на рад у Југославији је још увек програмско начело, које не даје грађанину субјективно право на запослење(41). Услови који спречавају остваривање права на рад су економске природе и леже првенствено у ниском степену развоја производних снага. Поводом захтева да се право на рад призна као субјективно право на запошљење, истакнуто је да „треба водити рачуна о чињеници да постојећи ниво развита производних снага чини да се њихово схватање као захтев може начелно прихватити као исправно али је у садашњим условима тај захтев неостварљив(42). У савременим условима право на рад у Југославији односи се, пре свега, на заснивање радног односа, али се не исцрпљује само у томе. Међутим, то не значи да свако има право да

(36) R. Kuovski, *Радни односи у систему самоуправљања оп. сит.*

(37) Е. Кардељ, *Правици развоја политичког система социјалистичког самоуправљања*, Београд 1978, стр. 141.

(38) Ј. Борвенић, *Социјалистичко самоуправљање и слободе човека и њихова заштита*, „Архив за правне и друштвене науке“, бр. 3/1979.

(39) Д. Паравина, *Начело права на рад, оп. сит.*

(40) Ј. Борвенић, *Уставно право*, Београд, 1975, стр. 363.

(41) R. Kuovski, *Право на рад у југословенском самоуправном систему, оп. сит.*

(42) В. Брајић, *Међусобни радни односи радника у удруженом раду*, „Енциклопедија имовинског права и права удруженог рада“, том. II Београд 1978, стр. 188; А. Николић, *Остваривање права на рад*, „Ревизија рада“ бр. 6/1979.

му се обезбеди радно место које он жели и у време када он то тражи, нити пак обавезу друштва да му то обезбеди(43).

Dr. Borivoje Šunderić,
Assistant Professor of the Faculty of Law in Belgrade

SOME GENERAL REMARKS ON THE REALISATION OF THE RIGHT TO WORK

Summary

The right to work is one of the basic rights of man and it is regulated by law both in the legal system of the capitalist countries and in that of the socialist ones. However, it is relatively easy to formulate in legal terms the right to work, but it is much more difficult to ensure material prerequisites for its realisation in every-day life. In the bourgeois countries the right to work is reduced to the freedom of labour, while its realisation should be ensured by implementing the full employment policy. That means that the right to work in these countries is reduced, in the final analysis, to ensuring employment. This right in the capitalist countries is usually a declaration, since behind the right to work (as Marx says) there is the power over capital. As an »abstract« right, it can not be recognized in relation to the concrete employer, since this would endanger his freedom of labour.

In the socialist countries the right to work is a right to obtain work, which is paid in accordance to the quantity and quality of labour. Legal systems of these countries contain provisions on the duty to work, according to which every individual able to work has to participate in creating the means necessary for his living and for the welfare of society. The principle of »generality of work« means the prohibition of exploitation, namely the guaranty of the freedom from exploitation. That which is particularly pointed out as an advantage of socialism, as contrasted to capitalism, in the sphere of realisation of the right to work, relates to the fact that the socialist organisation of labour guarantees to every citizen not only the freedom against exploitation, but also the freedom from unemployment.

The right to work is guaranteed in Yugoslavia by the Constitution of the SFR of Yugoslavia of 1974, in its article 159. That right is effected by means of establishing labour relationship in the conditions of social ownership and self-management. It is not reduced only to employment, but rather becomes a prerequisite for participation by workers in the self-management process in concordance to the norm »the one who works — takes part in self-managing too«. The right to work in Yugoslavia is still a program principle, which does not provide a citizen with a subjective right to enter employment. The conditions preventing the realisation of right to work are of an economic nature and they are found in the low level of development of production forces.

Dr Borivoje Šunderić,
professeur agrégé à la Faculté de droit à Belgrade

QUELQUES MENTIONS D'ORDRE GÉNÉRAL SUR LA REALISATION DU DROIT AU TRAVAIL

Résumé

Le droit au travail est l'un des principaux droits de l'homme qui est réglé par des normes tant dans le système juridique des pays capitalistes

(43) В. Ђрајић, *Међусобни радни односи*, *op. cit.*, стр. 188.

que dans les systèmes juridiques des pays socialistes. Il est cependant assez simple de formuler juridiquement le droit au travail, mais il est bien plus difficile d'assurer les suppositions matérielles pour sa réalisation dans la vie quotidienne. Dans les pays bourgeois le droit au travail se résume à la liberté du travail et sa réalisation doit être assurée par l'application du plein emploi. Ainsi donc dans ces pays là le droit au travail se résume en somme à assurer l'emploi. Dans le système capitaliste, ce droit est habituellement une déclaration, car derrière le droit au travail (comme le dit Marx) il y a le pouvoir sur le capital. Ce droit en tant qu'abstrait ne pourrait être reconnu par rapport à un employeur déterminé car ceci mettrait en péril sa liberté de travail.

Dans les pays socialistes, le droit au travail présente le droit de recevoir du travail qui est payé conformément à sa quantité et sa qualité du travail. Les systèmes juridiques de ces pays contiennent des dispositions sur les devoirs du travail, selon lesquelles toute personne capable de travailler est tenue de prendre part à la création des moyens indispensables à sa vie et au bien — être de la société. Le principe de la »généralisation« du travail signifie l'interdiction de l'exploitation, c'est à dire la garantie de la liberté contre l'exploitation. Ce qui est surtout souligné comme étant l'avantage du socialisme par rapport au capitalisme dans le domaine de la réalisation du droit au travail, c'est que l'organisation socialiste du travail garantit à chaque citoyen, non seulement la liberté contre l'exploitation mais aussi la liberté contre le chômage.

En Yougoslavie le droit au travail est garanti par la Constitution de la RSFY de 1974, art. 159. Il se réalise par l'établissement des rapports de travail dans les conditions de la propriété sociale et de l'autogestion et ne s'assume pas seulement dans l'emploi, mais devient supposition de la participation des travailleurs à l'autogestion conformément à la norme »celui qui travaille autogère aussi«. En Yougoslavie, le droit au travail est encore toujours un principe de programme, qui ne donne pas au citoyen le droit subjectif à l'emploi. Les conditions qui empêchent la réalisation du droit au travail sont de nature économique et résident dans le faible niveau de développement des forces de production.